

A vallásról.

III.

A személyiség e háttérében lefolyó viszonyulás igen természetesen szellemünk minden egyes irányában érvényesül. A szentek szentjébe visszavonuló vallás még csak így lesz nemcsak egyes alkalmi közös kulturcselekvényben megnyilatkozó, hanem egész életünket, az egész életet alapjában meghatározó hatalommá.

Mi szerencsétlen módon a vallást az egyházzal, a vallássságot az egyháziassággal tévesztjük össze, sőt az egyiket a másikkal azonosítjuk, teljesen megfeledkezve nevezetesen a keresztyén vallásnak az egész világot rendeltetése szerint átható kovász-természetéről. *Sokkal nagyobb a keresztyén vallásnak az életet meghatározó ereje, mint azt az egyházi szeműveges sejtí.*

Oly sokan szembesítik azt az önálló, az egyház dogmáitól teljesen független tudományt a vallással, holott éppen *ez a tudomány tünteti fel a vallásnak szellemünk theoretikus irányzatában legtisztábban megnyilatkozó erejét.*

Mi teszi a tudóst igazán önállóvá s tudományát igazán tudománnyá?! Csakis az az erő, a mely a tudóst felszabadítja kedvencz képzeletétől, a melyekkel gyermekkor óta összenőtt, a mely képesíti arra, hogy a történeti hatalmaknak, a köztudatnak, a környezetnek kegyelettel őrzött tekintélyén is túltegye magát a végett, hogy semmi másra, mint tanulmányozása tárgyára ne tekintsen, csakis annak sajátosságába, természetébe mélyedjen el, hogy eme természetében s természetszerű fejlődésében rejlő törvényeket felismerje s az egyest az egészre vonatkozó jelentőségében megértse. Ez az önmagáról megfeledkező, másért élő, mást megértő, másnak jelentőségét az egészre nézve méltató erő ama végtelen isteni szeretetnek megnyilatkozása, a mely Krisztusban lépett oly tisztán a történet folyamába. Csak e szeretet nyitja meg a dolgok

lényegét, csakis ennek erejében mélyedhetünk el az egyeseknek sajátosságába, élhetjük ezeknek fejlődő életét s érthetjük ez életet is mint az összélet, a szerves egész életének egy-egy szervi megnyilatkozását. E szeretet nélkül csakis a dolgok *külsejét* látjuk, csakis *mások* ismereteivel rakodunk meg; ennek súlyát, nagyságát érezve, másokat, kik ily ismeretömeeggel nem bírnak, lekicsinyelünk, lenézünk; önmagunkat ellenben nagyratartjuk, önhitten felfuvalkodunk; másrészt pedig azért, mivel az ismeret tárgyában önczéltnem látunk, az ismeretet csakis eszköznek használjuk fel arra, hogy ezzel magunk emelkedése érdekében másoknak, a történeti hatalmaknak szolgáljunk.

E szeretet nélkül művelt tudomány tényleg felfuvalkodottá teszi az embert; ez eszközként csakis felhasznált tudomány tényleg önzésből a történeti hatalmak szolgájává s így jellemtelenné teszi birtokosát; ez önző tudomány tényleg a mily ellensége a szeretetben építő vallásnak: épp oly szövetségese a csak uralkodni vágyó történeti hatalmaknak s így nevezetesen az igaz hivatásáról megfélelmező egyháznak is. Miért is e felfuvalkodott, a történeti hatalmakat szolgáló írástudók, ez áltudósok ellen küzdött éles ironiával és kiméretlen erővel Jézus Krisztus a *vallás* nevében.

De nem ilyen az *igaz tudomány*, az igaz tudós! Az igaz tudós szeretettel elmélyedve másnak lényébe: itt új élő, a mindenség szellemétől éltetett, végetlen tagoltságában kölcsönösen egymásra utaló világot lát; minél inkább mélyed el tárgyába, annál inkább látja az egyest végetlen vonatkozásaiban, annál sűrűbben bukkannak fel szemei előtt új meg új problémák! Minél tovább hatol, annál inkább érzi kutatása terének határtalan voltát, feladatának nagyságát, elődeinek és kortársainak érdemeit, s másrészt önmaga erejének gyöngeségét, érdemeinek relativ voltát s azok sajátosságában is az isteni kegyelemnek ő benne való megnyilatkozását. *Szerénység* ezért is s így mások érdemeinek elismerése, mások hasonló tevékenységének támogatása az igaz tudósnak főjellemvonása amaz *önérzet* mellett, melynek alapja sajátosságának s ebben Istentől s nem mástól való függésének tudata.

Szerénység és önérzet, szeretetben való *szolgálat* s nem emberi, hanem isteni misszió tudatán nyugvó *önérzet*; *függés* és *szabadság*: íme mind azok az antinomiák, azok a paradoxonok, a melyek a vallásban megoldódnak, az igaz tudós egész munkásságában, egész életében nyernek tényleg szintén megoldást; úgy hogy ha valamely életpálya: úgy éppen a tudósé nemcsak foglalkozásának mikéntje szerint (ez úton —

minden életpálya futása vallásos jelleggel bírhat), hanem annak tárgyánál fogva is a vallásos szellem erejének beigazolása. — A szeretet vallásának szelleme teszi a tudóst igazi tudóssá!

De nemcsak a szellem theoretikus, hanem érzelmi, értékelő irányzatában is egészen sajátosan érvényesül a szeretet vallásának ereje. — Nem az érzékileg feltűnő és érzékeinkre kellemesen ható, sem pedig a társadalmi, történeti Ének köztudatával egyező az értékelésnek a kriteriuma. A szeretet vallása nem az egyedben, sem pedig az egyenlősítő egészben, hanem a sajátos egyéniben s az egyénileg tagolt élő és fejlődő egységben s az ezt sajátosan szolgáló egyénben látja az igaz értéket.

Ezzel az értékeléssel szellemünk akaró, cselekvő, tehát ethikai és jogi irányzata is lényegesen a szeretet vallásának hatása alá kerül. A *baráti* viszony alapja ekkor nem az önző rokonszenv, sem az úgynevezett jó napok közösségének emléke (ez csak pajtáság), sem pedig a társadalmi kör közösségének a tudata: mindezek érzéki természetünkön, külső körülményeinken nyugvó tényezők, melyek elmúlnak, gyorsan változnak. Igaz barátság csakis azok közt van, kik egymást fejlődésükben és ebben megnyilatkozó sajátos lényegükben ismerik meg, kik e sajátosságot az egész szempontjából értékesnek elismerik; kik az élet, az üdv alapkérdéseire nézve vagy egymást megerősítik, fokozzák, vagy egymást kiegészítik. A feltétlenül alapuló, lényünk sajátosságával összeforrott barátság nem múló, nem változó, mindig hű, hacsak önmagunkhoz nem leszünk hűtlenek.

E barátság képezi a nemi ellentétben nyugvó vonzalom mellett az igaz házassátnak alapját. Margarethe, midőn habozik, hogy igazán szeretheti-e Faustot — hitvallását kérdezi. Mély etikai felfogása ez a szerelemnek. Örök hűséget csak azok esküdhetnek egymásnak, kik az örökre nézve, a feltétlenülre nézve *egyek*. Mély igazság rejlik azért is ama német közmondásban: Wahre Ehen werden im Himmel geschlossen; s népünk egészséges erkölcsi érzékére vall, hogy a polgári házasságkötéssel nem éri be, hanem az igaz házasságkötéshez, a menyegzőhöz a mennynek hozzájárulását, áldását — az egyházi áldásban szimbolizáltan kívánja.

A *család* is a szeretet vallásának hatása alatt egész lényege szerint átalakul. A gyermekekben az érzéki ember az ő kénye-kedve játékszerét látja vagy pedig önmagát eszközként a gyermeknek alárendeli. A történeti Éniség álláspontján a gyermek nem egyéb, mint a köztudatban élő kultúrincznek várományosa, a kinek nem magában, hanem csakis

annyiban és addig van értéke, míg és mennyiben eme kincset feltétlen engedelmisséggel magába fogadja s az abban foglalt dogmák előtt egyenlőképpen feltétlenül meghajol. A szeretet vallása ellenben már a csecsemőben is egy feltétlen értékű, sajátos isteni célgondolat megszemélyesítőjét látja, a melyet még megnyilatkozása előtt is — mint Istennek gyermekét — értékelünk, tisztelnünk kell. (A keresztelésnek ez a jelentősége.) A szülőnek, a nevelőnek szent feladata a gyermeknek e sajátosságát, a melyért őt Isten teremtette, kiismerni, ezt aztán nemcsak elismerni, hanem azt ki is fejleszteni és pedig nem magában, eltekintve a történeti Énektől, hanem ezek szellemének hatása alatt, úgy hogy a növendék e szociális köröket — a családtól kezdve — a nemzetet át az emberiségig mind sajátos szervként átéli s így mint a társadalom élő tagja abba tényleg belenő. E szociális körök is mind élő szervek az emberiség testén. A felsőbb kör korrigálja az alsóbbnak egyoldalúságait s nevezetesen egocentrikus, elszigetelő és ezért is mással szemben türelmetlen irányát, míg végre a nemzetek mind, mint a humanum sajátos kifejezői, az emberiség, Istenországa egyetemes, egységes testén lévő élő szervekként tűnnek fel. A szociális élet ezen fokozatait kell hogy az egyes átélje, egyéniségét ezek szellemének hatása alá helyezze, hogy végre isteni célgondolata tudatára emelkedve, ennek erejében teljesítse maga is, mint a köznek szerve, tehát mint személyiség, egészen sajátos feladatát.

A szeretet vallásának hatása alatt így felneveltnek etikai életét nem irányítják a gyönyör, a kellemes, a haszon rugói; de nem is a közösség által hozott vagy megerősített külső törvények, de végre nem is ama kanti kategorikus imperativus, a melynek parancsát az észtörvény előtti hódoló tisztelettel kell végezni. Mindenkinek irányítója az ő benne hatásos isteni célgondolat, illetőleg annak egyéniesült eszményi alakja, kinek-kinek jobb énje. Ez, mint eszmény, akarásunk és cselekvésünk irányítója és megbírálója. Mivel mindnyájunknak sajátos ily jobb Énje van s ez képezi igaz értékünket, lényünket: az abból eredő indítások reánk nézve nem idegenszerűek, nem külsők, hanem éppen sajátos lényünk megnyilatkozásai és éppen ezért nem külső kényszerből, parancsból, hanem *belső szükségszerűségből, szabadon, örömmel* teljesítjük jobb Éntünk e belső szózatát. Mivel továbbá ki-ki csakis maga ismerheti sajátos jobb énjét, irányító eszményét: ezért ki-ki csakis önmagával szemben lehet igazán *szigorú* és igazságos bíró: ellenben mással szemben, a kinek isteni célgondolatát nem ismeri, de tudja azt, hogy akarásában és cselekvésében

mennyire közreműködnek a társadalmi tényezők is — lehetőleg elnéző és méltányos.

A szeretet vallásának eme ethikus követelményét már a jogi élet a magánjog terén, nevezetesen büntető intézményében is alkalmazza, a midőn a halálbüntetés eltörlésének követelményével állítja azt, hogy minden emberben van egy jobb Én, a melyről teljesen lemondani soha sem szabad; s midőn a büntetést — a társadalmi bűn elismerése mellett — a társadalom útján való javítás szempontja alá helyezi; s midőn az esküdtek intézményével az egyes ember megítéltetésének kriteriumát nem a cselekvényben, hanem a bűnös érzületében, személyiségében keresi; — s midőn a társadalmi baj ellen, a mely az egyesre nehezedik, társadalmi szövetkezetek útján nemcsak védekezik, hanem azt érzületi alapon, altruisztikus rugók felkeltésével meg is szünteti s így is igazolja Goethe mondását, hogy még a rossz is rosszat tervezve, végre mégis csak jót művel.

Közjogi téren is mindinkább érvényesül a szeretet vallásának szelleme. Az állam már csak a mondottak alapján sem lehet tisztán csak jogi állam, mely bekötött szemmel, személytelenül, tisztán formai szempontból érvényesíti a törvényt. Az állam felvette magába a kultúra egész tartalmát s a nemzeti sajátos szellemnek mindent szervező és átható ereje alapján *élő lénynyé, személyiséggé vált.* Mint ilyen elsősorban képviseli az *általános humanumot*, de egészen *sajátos, tehát nemzeti kialakulásában.* Sajátossága, nemzeti egyénisége csak addig és annyiban jogosult, míg és mennyiben a humanummal ellenkezésbe nem lép, míg és a mennyiben az emberiség republikája egy-egy élő szerveként tudja magát. *Ne függetlenségre, hanem önállóságra* törekedjék a nemzetállam. — *A függetlenség* csakis a kölcsönhatás köréből kihelyezetteknek eszménye, azoké, kik elhalni, megjegeczesedni kívánnak. Minél nagyobb a kölcsönhatás, annál fokozottabb az élet; minél többoldalúbb a kölcsönhatás, annál szívósabb ez élet. Csakis azon fordul meg minden, hogy az a hatás, az a függés, a mely alatt az egyes nemzet áll, kölcsönös is legyen, vagyis hogy minden kívülről jövő hatást mi sajátosságunk alapján értékeljünk, e hatásra reányomjuk nemzeti jellegünket és ez alapon hassunk azután más nemzetekre is. *Önállóság* az élő, fejlődő, szívós és hatalmas nemzetek eszménye. — Az ily önálló, egymással kölcsönható nemzetek igen természetesen küzdenek is egymással, de e küzdelmükben mint az emberiség sajátos szervei, soha sem feledkeznek meg arról, hogy mindegyik nemzetnek értéke éppen az egészet szolgáló saját-

tosságában áll, s hogy ennél fogva mindegyik nemzet önmagát támadja meg tulajdonképpen akkor, ha a másét sajátosságában el nem ismeri s ezt a közös emberit szolgáló sajátosságát kicsinyli, avagy megsemmisíteni akarja. — E meggyőződés talaján nőtt ki a békebizottságok és békebiróságoknak intézménye azzal a feladattal, hogy ily nemzeti összetűződések élet az emberiség nevében szüntessék meg.

Minden egyes kulturállam azonban magában is ugyan-ezen keresztyén vallási szellem hatása alatt áll. Igen természetes, hogy az ily nemzetállam, mint *ἡ ὁλον πολιτικόν* a társadalmi, valamint az egyes „Én“-eket az ő sajátos nemzeti szellemével kívánja áthatni. Hisz csak ott van szerves egész, a hol a szervező elv a szervek összes komplexumát minden részeiben áthatja, mozgatja; s viszont csak az lehet az állam igaz polgára, a ki államának sajátos feladatától, nemzeti célgondolatjától át van hatva. Ez azonban a kulturállam álláspontján nem jelenti az egyenlősítést, az úgynevezett államosítást, az állami mindenhatóságot s ezzel a társadalom és egyes állampolgár önállóságának tagadását. — Ellenkezőleg: minél fejlődöttebb valamely állam kulturája, annál inkább differenciálódik az állam társadalmilag és egyénileg is. Az egyéniesülés elve hatja át a nemzeti elv körén belül az állam összes tényezőit. Ezért is lehetetlenség, hogy az államnak bármely tényezője, még a fejedelme is, a nemzeti szellemtúltegye magát. A fejedelem, kit a nemzet szelleme át nem hat — exterritoriális, a nemzet testéhez nem tartozik s így igen természetesen ő maga oldotta fel a nemzet igaz tagjait a fejedelem iránti hűség kötelezettsége alól. Lehetetlen továbbá az, hogy az állam önmagát a társadalom egyik — akár egyházi, rendi vagy politikai — alakulásával és annak szellemével azonosítsa.

A kulturállam a felekezetek, a rendek, a politikai pártok fölött áll; ő emez egyéni tényezőknek a nemzeti eszme alapján való szervezője, egységesítője önmaga fentartása és fejlődése érdekében. Ezért is minden egyes felekezet, minden egyes rend, párt, társadalmi alakulás s ezeken belül minden egyes ember csak annyiban ér valamit, a mennyiben sajátosságával a nemzeti szellem erősödését és fejlődését szolgálja. A kulturállam szempontjából ezért is a mily lehetetlen felekezeti, rendi vagy pártpolitikai állam: épp oly képtelenség a társadalmi és egyes tényezőknek egyenlősítése, egyenjogúsítása. Ki-kí annyit ér, a mennyivel szolgálja sajátosan nemzetét. Ezért viszont ki-kí az állam részéről is e sajátos szolgálatok arányában támogatandó erkölcsileg és szükség esetén

anyagilag is; valamint minden élő szervezet azokat a szerveket táplálja leginkább nedvével, vérével, a melyek a szervezet léte és fejlődése érdekében a legintenzívebb munkát végzik.

Ha egy nemzetállam, úgy a mi nemzetállamunk van hivatva ez eszmény megvalósítására. Alig találunk egy államot, a mely megyéenként, társadalmilag, felekezeti és nemzetiségi szempontból annyira *tagolt* lenne, mint a miénk; s alig találunk egy államot, mely e tagoltsága dacára keletkezése és egész története alapján oly határozottan bírná a magyar nemzeti szellemben *egységének* biztosítékát.

Schweiz tagolt, de nem egy; Franciaország egy, de nem tagolt; Németország nemzeti szempontból *névtelen egy*: a német nyelv és szellem olvasztotta egybe e tagolt németiséget a közös ellenség ellen vívott háború tüzeiben: de *tényleg* éles ellentét, nagy tűr tátong az északi és déli egységesítő németiség közt; a differenciálás dolgában pedig hiányzik Németországban a fizikailag leginkább differenciáló különbség, a nemzetiségi különbség, a melynek lengyel érvényesülését Németország erőszakkal elnyomja.

Anglia nemzeti egysége *szilárd* természeti és (a germán és román elemet világraszólóan egyesítő) történeti alapon nyugszik; társadalma pedig a nemzeti egységen belül eszményszerűen önállóan tagolt; nemzetiségileg azonban csak Anglián kívül, idegen világrészekben teljesíti — eszközökben nem egyszer nem válogató módon, mások sajátságát könnyen nem kímélő kulturális feladatát. Magyar államunkat a magyar nemzet az ő szellemében szervezte; törvényeiben, intézményeiben a magyar szellem él; a corona sacra a nemzetet a maga egységében képviseli; a magyar nyelv, mint az állam nyelve, ezt az egységet hangzatosan ki is fejezi. Ezen belül azonban a legnagyobb differenciálódás minden téren.

Szent István testamentuma ezt a különbözőséget, mint állami erőt, ajánlotta fiának figyelmébe (Decret. lib. I. Cap. 6. §. 3.) s a magyar történet, a mennyiben azt a magyar szellem vezette — már csak a nyelvében érvényesülő agglutináló jellegénél fogva —, ezt a tanácsot természetesen követte. Megyéenként, a megyei önállóság alapján sajátos élet fejlődött ki; a társadalomnak egyéni alakulását épp úgy a vallás terén a magyar kard védte, a magyar törvény biztosította s ugyancsak a törvény fogadta oltalmába a nemzetiségeket, a midőn azok önálló fejlődését nyelvükben, szokásaikban a magyarellenes szellem veszélyeztette. A jezsuitizmussal szövetkező habsburgi politika volt mindig az egyéniség, a társadalmi s

így a nemzeti egyéniség ellensége, viszont az egyenlősítés, az államosítás, a társadalom felszívásának szószólója és szívós harczoza.

Nemzetállamunk nélkülözi a fizikai alapot az egyvérűségben. Nem a természet szülte, hanem az erkölcsi világrend, a mely itt egy államot szervezett a magyar nemzeti génusz felhasználásával, a mely állam a vallási, a nemzetiségi, a társadalmi és egyéni szabadságnak eszményi megvalósítója. A létező különböző felekezetek hazánkat a legeszményibb téren hozzák kapcsolatba a föld legkülönbözőbb részén haladó nemzetekkel; a különböző nemzetiségek a mint egyrészt a velük rokon nemzetek irodalmi kincseit beszállítják hazánkba: úgy másrészt hivatják arra, hogy viszont a mi nemzeti sajátos kulturánkat is kivigyék a minket környező nemzetek lelkébe, úgy hogy mi is hathassunk kifelé. Ez élénk — szellemi téren minden sorompó nélküli — kölcsönhatásban erősödünk — egyet feltéve, hogy hazánk minden egyes tényezője, minden egyes erkölcsi és egyes személyisége érezze az egy hazához való tartozását, az egy magyar szellem által való áthatást; és ebben azt, hogy éppen így szolgálja sajátos munkája által hazájában az emberiséget, s így működik közre leghatásosabban Isten országának eljövételében.

Nemzetállamunk hivatását ebben látva, — hazánk mikrokosmusa ama makrokosmosnak, a melyet humanizmus, avagy Istenországának nevezünk. A ki e hivatású államnak igaz polgára s polgári kötelességeit az állam hivatásának szellemében teljesíti: egész életével Istent is szolgálja, egész életét az istentisztelet szempontja alá helyezte s így eljutott igazán Istennek szellemben és igazságban való imáadására.

Nemzetállami hivatásunk e magaslatáról érthetjük Rothe Richard mélységes szellemének ama kijelentését, hogy az egyháznak be kell olvadnia az államba, hogy a vallás még csak akkor igaz isteni hatalom, hogyha nem csak az ünnepi napokat, hanem minden napot, nemcsak napjaink egyes perceit, hanem egész életünket — a minden egyest hivatásában vezérlő isteni célgondolatként határozza meg s mi így tényleg Istenországának élő, más által nem pótolható, ezért is feltétlen értékű, így örökéletű szervei leszünk.

Az érzéki, önző motívumokon nyugvó érzéki tárgyú és az érzéki schemához, a hely- és időhöz kötött kultuszban lefolyó vallás tényleg a múlté; a személyiség háttérébe visszahúzódó és a személyiség útján az egész életben érvényesülő vallás a jövőjé. — Jöjjön el a Te országod!

Dr. Schneller István.